

**SHAXS RIVOJLANISHIDA TAFKURNI RIVOJLANTIRUVCHI
PSIXOLOGIK OMILLAR**

*Andijon davlat pedagogika instituti
Filologiya fakulteti “O‘zbek tili”
yo‘nalishi I-kurs 101-guruh talabasi
G‘aniyeva Muhlixa Murodiljon qizi*

Annotatsiya: Inson tafakkuri uning borliqni anglash va ongli faoliyat yuritishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lgan muhim psixik jarayondir. Ushbu annotatsiyada tafakkurning mohiyati, uning bilish jarayonidagi o‘rni hamda asosiy fikrlash operatsiyalari — tahlil, sintez va umumlashtirish ilmiy jihatdan yoritiladi. Shuningdek, tafakkurning mantiqiy va ijodiy shakllari hamda ularning shaxs rivojlanishidagi ahamiyati qisqacha tahlil qilinadi. Xulosa qilib, tafakkur insonning bilimlarni o‘zlashtirishi va muammolarni samarali hal etishida muhim omil ekanligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Tafakkur, bilish jarayoni, tahlil, sintez, ijodiy fikrlash, shaxs, motivatsiya, faollik, muloqot, mustaqil fikrlash, analiz, sintez, umumlashtirish.

KIRISH

Insonning bilish faoliyati va ongli hayoti bevosita tafakkur jarayoni bilan uzviy bog‘liqdir. Tafakkur orqali inson atrof-muhitni anglaydi, hodisalar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni aniqlaydi va turli muammolarga ongli yechim topadi. Shu bois tafakkur jarayoni va uning shaxs rivojlanishidagi o‘rni psixologiya va pedagogika fanlarida muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy ta‘lim tizimida o‘quvchilarda mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki tafakkuri rivojlangan shaxs nafaqat bilimlarni puxta egallaydi, balki ularni amaliyotda qo‘llash, yangi g‘oyalar yaratish va murakkab vaziyatlardan samarali chiqish qobiliyatiga ham ega bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan, tafakkurni rivojlantiruvchi psixologik omillarni aniqlash va ularni ta‘lim jarayonida samarali qo‘llash alohida ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolada shaxs rivojlanishida tafakkurni rivojlantiruvchi asosiy psixologik omillar, ularning o‘zaro bog‘liqligi hamda ta‘sir mexanizmlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, tafakkurni shakllantirishning samarali yo‘llari, psixologik va pedagogik shart-sharoitlar hamda uning ta‘lim jarayonidagi o‘rni yoritib beriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLARI

Inson tafakkuri va uning shaxs rivojlanishidagi o‘rni hamda uni shakllantiruvchi psixologik omillarni ilmiy jihatdan asoslashda bir qator olimlarning qarashlari muhim

ahamiyat kasb etadi. Jumladan, Ergash G‘oziyev o‘zining “Psixologiya” asarida tafakkurni voqelikni umumlashtirib aks ettiruvchi muhim psixik jarayon sifatida izohlaydi hamda uning rivojlanishini shaxsning faolligi, bilim darajasi va individual xususiyatlari bilan bog‘liq holda tahlil qiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Shaxs rivojlanishi tug‘ma imkoniyatlar, tarbiya, ta’lim va hayotiy tajriba ta’sirida shakllanadigan murakkab jarayondir. Bu jarayonda tafakkur markaziy o‘rinlardan birini egallaydi, chunki inson aynan tafakkur yordamida atrofdagi voqelikni anglaydi, sabab-oqibat bog‘lanishlarini tushunadi, yangi bilimlarni egallaydi va ularni amaliy vaziyatlarda qo‘llaydi. Psixologik adabiyotlarda tafakkur bilishning yuqori bosqichi sifatida talqin qilinadi; u bevosita sezgi yoki idrok bilan cheklanmay, ma’lumotni qayta ishlash, taqqoslash, umumlashtirish va qaror chiqarishga xizmat qiladi.

Ergash G‘oziyevning “Psixologiya” asarida tafakkur psixikaning faol, amaliy va rivojlanuvchi ko‘rinishi sifatida ko‘rsatiladi. U tafakkurni faqat tayyor ma’lumotni qabul qilish emas, balki aqliy faoliyat orqali uni qayta ishlash va yangi xulosa hosil qilish jarayoni sifatida yoritadi. G‘oziyev tafakkur operatsiyalari orasida *analiz va sintez*ni alohida ajratib ko‘rsatadi: analiz narsa va hodisani qismlarga ajratib o‘rganish bo‘lsa, sintez shu qismlarni yana yaxlit tizimga birlashtirishdir. Olimning yondashuvida bu ikki jarayon bir-biridan ajralmaydi, chunki predmetni chuqur anglash uchun avval uni tahlil qilish, so‘ngra bir butun holda qayta birlashtirish zarur.

Tafakkur rivojining muhim omillaridan biri — *faollik*dir. Faol shaxs voqeani faqat kuzatib qolmaydi, balki unga savol bilan yondashadi, sababini izlaydi, solishtiradi va yechim topishga intiladi. Masalan, o‘quvchi matematik masalani faqat formulani yodlab emas, balki shartini tahlil qilib, nega aynan shu usul ishlatilishini tushunsa, uning tafakkuri faol ishlayotgan bo‘ladi. Faollik bo‘lmasa, bilim yuzaki saqlanadi; faollik bo‘lsa, bilim amaliy aqlga aylanadi.

Ikkinchi muhim omil — *motivatsiya*. Psixologiyada motivatsiya shaxsni maqsad sari harakatga keltiruvchi ichki va tashqi kuch sifatida qaraladi. Ta’lim jarayonida ichki qiziqish yuqori bo‘lsa, o‘quvchi murakkab masalani ham yechishga urinadi, ko‘proq savol beradi va xatodan qo‘rqmaydi. Masalan, bir o‘quvchi faqat baho uchun o‘qisa, u tayyor javobni yodlab qolishga moyil bo‘ladi; boshqa o‘quvchi esa bilimning o‘ziga qiziqsa, qo‘shimcha manba qidiradi, sababini tushunishga intiladi va tafakkurini faol ishlatadi. Shu jihatdan motivatsiya tafakkurning chuqurligi va barqarorligiga bevosita ta’sir qiladi.

Tafakkur rivojida *muloqot va ijtimoiy muhit* ham juda muhim. Inson boshqalar bilan fikr almashganda o‘z mulohazasini asoslashni, qarama-qarshi fikrni tinglashni, dalil keltirishni va xulosa chiqarishni o‘rganadi. Masalan, guruhli muhokamada bir o‘quvchi bir fikr bildirsa, boshqasi unga dalil bilan javob qaytaradi; natijada

tafakkurning tanqidiy va mantiqiy tomoni kuchayadi. Psixologik manbalarda shaxs, muloqot va ta'lim bir-biri bilan uzviy bog'liq jarayonlar sifatida ko'rsatiladi.

Yana bir muhim omil — **diqqat, xotira va qobiliyat**. Tafakkur samarali ishlashi uchun inson axborotni ushlab qolishi, kerakli narsaga diqqatni jamlay olishi va oldingi bilimlarni yangi vaziyatga ko'chira olishi kerak. Diqqat sust bo'lsa, muhim belgilar e'tibordan chetda qoladi; xotira zaif bo'lsa, oldingi tajriba yangi xulosaga aylanmaydi; qobiliyat yetarli bo'lsa esa inson murakkab masalalarni tezroq tushunadi. Shu sababli tafakkur shunchaki fikrlash emas, balki bilish jarayonlarining birgalikdagi ishlash natijasi hisoblanadi.

G'oziyev tafakkurning **umumlashtirish** tomoniga ham katta e'tibor beradi. Uning izohida umumlashtirish turli narsalar va hodisalardagi muhim belgilarni ajratib, ularni bir umumiy qonuniyat sifatida birlashtirishni anglatadi. Masalan, biologiya darsida turli o'simliklarni o'rgangan o'quvchi ular orasidagi farqlarni emas, avvalo umumiy belgilarini topadi: o'sish, oziqlanish, nafas olish, rivojlanish. Ana shu umumiy xususiyatlar tafakkurning nazariy darajaga ko'tarilishiga yordam beradi.

Shuningdek, G'oziyevning tafakkur haqidagi qarashlarida **konkret tafakkur, abstrakt tafakkur, nazariy tafakkur va amaliy tafakkur** farqlanadi. Konkret tafakkur bevosita ko'riladigan narsa va hodisalarga tayansa, abstrakt tafakkur mavhum tushunchalar bilan ishlaydi. Nazariy tafakkur hodisalarni izohlash va tushuntirishga xizmat qiladi, amaliy tafakkur esa real vazifalarni hal qilishga yo'naltiriladi. Bu tasnif shaxs tafakkuri bir bosqichda qolib ketmasligini, balki tajriba va ta'lim ta'sirida bosqichma-bosqich murakkablashib borishini ko'rsatadi.

Masalan, tarix darsida o'quvchi voqeani faqat yodlab olsa, bu konkret yodlashga yaqin bo'ladi. Agar u voqeaning sababi, oqibati va tarixiy ahamiyatini tushuntira olsa, bu nazariy tafakkurga yaqinlashadi. Yoki ona tili darsida so'z turkumlarini yodlash emas, balki ularni belgilariga ko'ra taqqoslab, farqlash va umumlashtirish tafakkurning faol ishlayotganidan dalolat beradi. G'oziyev ham analiz va sintezni o'quvchini shunday fikrlashga o'rgatuvchi asosiy jarayonlar sifatida ko'rsatadi.

Tafakkur rivojida **mustaqil fikrlash** alohida ahamiyatga ega. Mustaqil fikrlash tayyor javobni yodlash emas, balki o'z bilimiga tayangan holda xulosa qilish, dalil topish va masalani o'zi hal qilishdir. G'oziyev asarlarida mustaqil fikrlash psixologik imkoniyatlarni ro'yobga chiqarish va shaxsiy kamolotga erishishda muhim omillardan biri sifatida qayd etiladi. Shuning uchun ta'lim jarayonida savol-javob, muammoli vaziyatlar, kichik tadqiqot topshiriqlari va bahs-munozaralar tafakkurni ancha samarali rivojlantiradi.

Shaxs rivojlanishida tafakkurni rivojlantiruvchi omillar bir-biridan alohida ishlaymaydi. Faollik motivatsiyani kuchaytiradi, motivatsiya mustaqil izlanishga undaydi, muloqot esa fikrni sinovdan o'tkazadi; diqqat va xotira esa shu jarayonni ichki tomondan qo'llab-quvvatlaydi. Natijada tafakkur oddiy fikrlashdan farqli ravishda

tartibli, mantiqiy, maqsadga yo‘naltirilgan va ijodiy jarayonga aylanadi. Shu sababli shaxsni har tomonlama rivojlantirish uchun faqat bilim berish yetarli emas, balki tafakkurni o‘stiradigan psixologik sharoitlar ham yaratilishi lozim.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tafakkur inson psixikasining murakkab va ko‘p qirrali jarayoni bo‘lib, u faqat ma‘lumotlarni qabul qilish emas, balki ularni tahlil qilish, sintez va umumlashtirish orqali yangi bilimlar hosil qilish bilan tavsiflanadi. Shaxs rivojlanishida tafakkur psixologik omillar — diqqat, xotira, motivatsiya va faollik — bilan uzviy bog‘liq holda shakllanadi. Aynan shu omillar tafakkur samaradorligini belgilovchi asosiy ichki mexanizmlar hisoblanadi.

Pedagogik jarayonda muammoli vazifalar, loyiha ishlari va guruhli faoliyatlar tafakkurni rivojlantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Bunday yondashuvlar o‘quvchilarda mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlashni shakllantiradi. Shu bilan birga, ijtimoiy-madaniy muhit, oilaviy tarbiya va muloqot jarayonlari ham tafakkur rivojlanishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi.

Shu o‘rinda Ergash G‘oziyev tafakkurni faol bilish jarayoni sifatida izohlab, uning rivojlanishi analiz, sintez va umumlashtirish operatsiyalari orqali amalga oshirishini ta‘kidlaydi. Natijada ilmiy savol yuzaga keladi: “Shaxs rivojlanishida tafakkurni samarali shakllantirish uchun qaysi psixologik va pedagogik omillarni uyg‘unlashtirish zarur?” Ushbu savolni tahlil qilish ta‘lim jarayonida samarali metodlarni tanlash va tafakkurni rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G‘oziyev, E. Psixologiya. Toshkent: O‘zbekiston, 2010.
2. Axmedov, B. Pedagogik psixologiya asoslari. Toshkent: Fan, 2015.
3. Norboyev, S. Bilish jarayonlari va tafakkur rivojlanishi. Toshkent: Ilm-Nashr, 2018.